

Забгато братньої любові? «Братерство» росіян та українців, як наратив російської пропаганди

Марина Стародубська

*Керуючий партнер консалтингової компанії TLFRD, <https://www.tlfrd.com>
Магістр управління, ад'юнкт-професор Києво-Могилянської Бізнес-школи,
<https://www.kmbs.ua>*

Анотація: У цій статті на основі результатів міжкультурних досліджень показано, що народи України та Росії дуже відмінні за шкалою індивідуалізм-колективізм, що лежить в основі національної ідентичності. У ній стверджується, що ідея російсько-українського братерства, по суті – міф, заснований, можливо, на дуже обмежених культурних деталях чи надмірно широкому описі характеру, а не на базовій ідеології суспільства. Ілюзії братерства – це продукт пропаганди, що ґрунтується на низці наративів про країни (включаючи Україну), які Росія вважає “сферою свого впливу” і безуспішно намагається повернути під свій контроль. Ключем до розуміння таких наративів та їхньої логіки є розуміння мотивів Росії, держави з традиціями авторитаризму та стабільно сильним ідеологічним неприйняттям демократичних цінностей. Міжкультурні дослідження дають глибше й ширше розуміння глибинних відмінностей між російським та українським народами. Приблизно 50% відмінностей у національно-культурних орієнтаціях є унікальними для країни і сягають своїх корінням стійких відмінностей траєкторій історичного розвитку. Особливо цікавим є співвідношення індивідуалізму та колективізму в російській та українській культурах і їхній вплив на інститути, бо ці параметри відносяться до найбільш характерних культурних відмінностей. Автор стверджує, що чіткі відмінності в культурах можна побачити, спостерігаючи за очевидною еволюцією та різною значущістю інститутів.

Ключові слова: братні народи, Україна, Росія, міжкультурне порівняння, цінності, інститути.

Вступ

Можливо, жодного іншого російського міфу про Україну не посіяно в нашу пам'ять і ментальність так глибоко, як те, що "українці та росіяни – братні народи"¹. Кілька поколінь українців виросли, будучи впевненими, що у них є історична схожість і зв'язок з росіянами, яких насправді ніколи не було. Насправді слова про "братні народи" – це продукт пропаганди, заснований на низці наративів про країни, які Росія вважає "сферою свого впливу" і безуспішно намагається повернути під свій контроль. Особливо вона хоче зробити "знову своєю" Україну². Розуміння мотивів Росії, держави з традиціями авторитаризму³ та стабільно сильним ідеологічним неприйняттям демократичних цінностей⁴, є ключем до розуміння таких наративів та їх логіки. Міжкультурні дослідження дають свідчення і глибше та ширше розуміння глибинних відмінностей між російським та українським народами. Приблизно 50% відмінностей у національно-культурних орієнтаціях є унікальними. Вони пояснюються стійкими відмінностями траєкторій історичного розвитку, незважаючи на наслідки глобалізації та міжнародне економічне співробітництво⁵. Особливо цікавим для розуміння цих відмінностей є співвідношення індивідуалізму та колективізму в російській та українській культурах та їх вплив на інститути. Ці параметри відносяться до найбільш характерних культурних відмінностей, тобто вони визначають багато відмінностей між національними культурами⁶. У цій статті ми, спираючись на результати міжкультурних досліджень, покажемо, що народи України та Росії дуже відмінні за шкалою індивідуалізм-колективізм і аж ніяк на "брати". Враховуючи мізерність рецензованих досліджень української національної культури, висновки ґрунтуються на наукових працях, даних міжнародних аналітичних центрів і незалежних ЗМІ.

¹ Irina Khaldarova, "Brother or 'Other'? Transformation of Strategic Narratives in Russian Television News during the Ukrainian Crisis," *Media, War & Conflict* 14, no. 1 (2021): 3-20, <https://doi.org/10.1177/1750635219846016>.

² Dmitry Gorenburg, "Russian Foreign Policy Narratives," *Security Insights*, no. 042 (George C. Marshall European Center for Security Studies, November 2019), <https://www.marshallcenter.org/en/publications/security-insights/russian-foreign-policy-narratives-0>.

³ "Freedom in the World 2021: Russia," Freedom House Country Report, 2021, <https://freedomhouse.org/country/russia/freedom-world/2021>.

⁴ Eugene Rumer, Richard Sokolsky, "Grand Illusions: The Impact of Misperceptions About Russia on U.S. Policy," Paper (Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace, June 30, 2021): 23-25, <https://carnegieendowment.org/2021/06/30/grand-illusions-impact-of-misperceptions-about-russia-on-u.s.-policy-pub-84845>.

⁵ Sjoerd Beugelsdijk, Chris Welzel, "Dimensions and Dynamics of National Culture: Synthesizing Hofstede With Inglehart," *Journal of Cross-Cultural Psychology* 49, no. 10 (November 2018): 1469-1505, 1469, <https://doi.org/10.1177/0022022118798505>.

⁶ Anu Realo, Jüri Allik, Maaja Vadi, "The Hierarchical Structure of Collectivism," *Journal of Research in Personality* 31, no. 1 (March 1997): 93-116, <https://doi.org/10.1006/jrpe.1997.2170>.

Як береги річки: яким чином національна культура формує та «цементує» інститути країни

Національна культура формується століттями, під впливом ландшафту, клімату, розташування країни, війн і правлячих режимів, взаємодії та стратифікації в суспільстві, і дуже залежить від пройденого шляху, або, простіше кажучи, стійка до змін⁷. Національна культура постійно дає конкретні прояви на індивідуальному та суспільному рівні. Саме вона насамперед формує інститути – механізми суспільного вибору, розподілу політичного впливу та стійких закономірностей поведінки. Інститути можуть бути формальними (правила, закони та механізми їх дотримання) і неформальними (саморегулювання, кодекси етики та поведінки, умовності, глибоко вкорінені соціальні норми)⁸. Але коли інститути розвинулися й зміцніли, вони самі починають “спрямовувати” національну культуру – так, як високі береги спрямовують і стримують річку – не допускаючи таким чином швидких і раптових культурних змін⁹. Інститути структурують соціальну взаємодію людей, підтримуючи спільне правомірне розуміння реальності¹⁰ (що відбувається, і що з цього випливає). Тому жодні серйозні зміни у національній культурі неможливі без глибоких інституційних змін.

Візьмемо, наприклад, явище корупції. Зв'язки та клани з'явилися ще в царській Росії та відродилися у нових правлячих класів у радянські часи, а потім і серед політичної еліти 1990-х років. Вони охороняли особисті інтереси учасників. Разом із глибоко вкоріненою традицією “правового нігілізму”¹¹, вони підривають функції чиновництва і дотепер служать годівницею для корупції¹². Базовий принцип корупції в Росії – “плати тим, хто вищий за

⁷ Beugelsdijk, Welzel, “Dimensions and Dynamics of National Culture,” 1497-1498.

⁸ Daron Acemoglu, Simon Johnson, James A. Robinson, “Institutions as a Fundamental Cause of Long-Run Growth,” у *Handbook of Economic Growth*, vol. 1A, edited by Philippe Aghion and Steven N. Durlauf (Amsterdam and Boston: Elsevier, North-Holland, 2006), 385-472, <https://economics.mit.edu/sites/default/files/publications/institutions-as-the-fundamental-cause-of-long-run-.pdf>.

⁹ Alberto Alesina, Paola Giuliano, “Culture and Institutions,” *Journal of Economic Literature* 53, no. 4 (December 2015): 898-944, 901-904, <https://doi.org/10.1257/jel.53.4.898>.

¹⁰ Alexander Fürstenberg, Sebastian Starystach, Andrzej Uhl, “Culture and Corruption: An Experimental Comparison of Cultural Patterns on the Corruption Propensity in Poland and Russia,” *European Journal of Criminology* (2022), 5-6, <https://doi.org/10.1177/14773708221081017>.

¹¹ Manabu Suhara, “Corruption in Russia: A Historical Perspective,” in *Democracy and Market Economics in Central and Eastern Europe: Are New Institutions Being Consolidated?* ed. Tadayuki Hayashi (Sapporo: Hokkaido University, 2004), 383-403.

¹² Susanne Schattenberg, “Korruptes Russland? Russische Verwaltungskultur im 19. Jahrhundert,” *Themenportal Europäische Geschichte* (2007), www.europa.clio-online.de/Portals/_Europa/documents/B2007/E_Schattenberg_Beamte.pdf.

тебе в ієрархії, і будь лояльним, працюючи на своє збагачення”¹³. Корупція – це шлях нагору соціальними сходами, попутне зміцнення зв'язків із “потрібними” людьми та виплата “ренти” тим, хто вищий, на знак лояльності. У такому суспільстві привернути до себе тих, хто нагорі, набагато важливіше, ніж “виконувати свою роботу”. Поки зберігається модель цих неформальних непрозорих відносин, вона перешкоджатиме розвитку та функціонуванню формальних, прозорих інститутів.

В Україні корупція має інші інституційні причини. Вона корениться переважно у невірі у здатність державних інститутів системно виконувати свої функції. Коли територія України була поділена між Австро-Угорщиною та Росією, ці частини розвивалися різними шляхами: на Заході Габсбурги сприяли українцям на протигагу полякам, а на Сході Романови пригнічували будь-яку місцеву ідентичність. Тому різні погляди на геополітичну роль України та голосування на виборах і сьогодні зберігаються на цих територіях. Одна тяжіє до Росії, інша – до Європи за своєю національною ідентичністю, культурною орієнтацією, силою громадських зв'язків та громадянською активністю, що щодня проявляється через такі неформальні інститути, як сім'я та місцева спільнота¹⁴. Будучи головними “колами довіри”, сім'я та місцева спільнота залишаються найпотужнішими неформальними інститутами в Україні, тоді як інститути влади мають найнижчі рейтинги довіри з 1991 року, коли Україна здобула незалежність, і донині: до російського вторгнення у лютому 2022 року 37,5% українців довіряли інститутам держави, 19,8% довіряли судам, 34,6% довіряли поліції, і 30,1% довіряли іншим українцям, яких вони вперше бачать (крім Збройних сил з рівнем довіри 70,1%)¹⁵.

«Листований пиріг» національної культури: як її можна змінити, і чому так довго?

Щоб зрозуміти, як може змінюватися національна культура, слід розглянути три її рівні, які доповнюють один одного та мають різні періоди “змін”: (1) базові уявлення, (2) переконання та цінності; (3) норми поведінки та артефакти.

¹³ Noah Buckley, “Corruption and Power in Russia,” Russia Political Economy Project (Foreign Policy Research Institute, April 2018): 9-12, <https://www.fpri.org/wp-content/uploads/2018/04/Buckley.pdf>.

¹⁴ Leonid V. Peisakhin, “Living Historical Legacies: The ‘Why’ and ‘How’ of Institutional Persistence – The Case of Ukraine,” *SSRN*, September 1, 2010, 4-7, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1666548>.

¹⁵ *Ukraine in World Values Survey 2020: Resume of the Analytical Report* (Kyiv, Ukraine: NGO Ukrainian Centre for European Policy, 2020), 5-8 https://ucep.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/WVS_UA_2020_report_ENG_WEB.pdf.

Для помітного зрушення в національній культурі мають відбутися зміни на найглибшому рівні – “базових уявлень”¹⁶, смислоутворюючих шаблонів, які суспільство відтворює “за замовчуванням” від покоління до покоління, і для зміни яких потрібні століття¹⁷. Наприклад, до базових уявлень української національної культури належить свобода (воля) – можливість приймати важливі рішення без тиску та примусу¹⁸, що характеризується насамперед гнучким і необов’язковим підходом до правил та обмежень¹⁹, де рівність, справедливість і відповідальність менш важливі, ніж свобода²⁰. У той же час серед базових уявлень російської національної культури – несамотійність населення у прийнятті рішень і насильство як засіб досягнення послуху й поваги. Моделі взаємодії “вертикальні”, примусові, а не “горизонтальні” і засновані на діалозі²¹: “примус замість переконання”, “навіювання замість пояснення”, і “компроміс - це слабкість”²².

Наступний рівень прояву національної культури в соціальній взаємодії та індивідуальному осмисленні містить “переконання та цінності”²³ – мотивуючі принципи, що “сигналізують”, як треба взаємодіяти з оточенням у конкретних ситуаціях. Для їх зміни потрібні десятиліття. Численні дослідження, зокрема, Інгельгарта, Бейгелсдейка та Велцеля, показують, що переконання та цінності змінюються, але ці зміни не радикальні і йдуть шляхом, визначеним базовими уявленнями конкретної національної культури.

¹⁶ Kwasi Dartey-Baah, “The Impact of National Cultures on Corporate Cultures in Organisations,” *Academic Leadership: The Online Journal* 9, no. 1 (Winter 2011), Article 47, 5, <https://scholars.fhsu.edu/alj/vol9/iss1/47/>.

¹⁷ Ronald Inglehart, Wayne E. Baker, “Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values,” *American Sociological Review* 65, no. 1 (February 2000): 19-51, 40-50, <https://doi.org/10.2307/2657288>.

¹⁸ С. Колишко, М. Паращевін, В. Яворський, “Що українці знають і думають про права людини: оцінка змін 2016 – 2018” (Київ, Україна: Центр інформації про права людини та Фонд «Демократичні ініціативи», 2018), 15-18, <https://dif.org.ua/uploads/pdf/1414232037645d6ec7e59a23.88137642.pdf>.

¹⁹ William David Brice, Wayne D. Jones, “The Cultural Foundations of Family Business Management: Evidence from Ukraine,” *Eurasian Journal of Business and Economics* 1, no. 1 (2008): 3-23, 18, www.ejbe.org/EJBE2008Vol01No01p03BRICE-JONES.pdf.

²⁰ С. Колишко, М. Паращевін, В. Яворський, “Що українці знають і думають про права людини», 15-18.

²¹ Valery Chirkov et al., “Differentiating Autonomy from Individualism and Independence: A Self-Determination Theory Perspective on Internalization of Cultural Orientations and Well-Being,” *Journal of Personality and Social Psychology* 84, no. 1 (2003): 97-110, 100, 103, 104, <https://doi.org/10.1037/0022-3514.84.1.97>.

²² Richard D. Lewis, *When Cultures Collide: Leading Across Cultures* (Boston/London: Nicholas Brealey International, 2006), 372-379, <http://www.utntyh.com/wp-content/uploads/2011/11/When-Cultures-Collide.pdf>.

²³ Beugelsdijk, Welzel, “Dimensions and Dynamics of National Culture,” 1485-1487.

Основні відмінності у переконаннях та цінностях українців і росіян виявляються через ставлення до поняття керівництва, самостійності та національної ідентичності, підкріплене спадщиною авторитаризму в Росії²⁴ та відсутністю такої спадщини в Україні²⁵:

- *Правителі/керівники*: У російській культурі здатність домінувати, ламаючи писані й неписані правила, втручатися в уподобання підлеглих без потреби щось пояснювати їм²⁶ – ключові ознаки авторитету, а підпорядкування своїх інтересів інтересам старших членів “своїї групи” не тільки нормально, але й очікується за замовчуванням²⁷.

В українській культурі керівник користується авторитетом, якщо підлеглі вірять, що він враховує їхні інтереси при прийнятті рішень – ця віра була частиною інституційної тканини країни навіть у радянські часи²⁸. Якщо керівник втрачає легітимність, його можна поваляти, що регулярно траплялося в історії України, включаючи три революції (“на граніті” у 1990 р., “Помаранчева революція” 2004 р. та “Євромайдан” 2014 р.) лише за останні 30 років.

- *Самостійність населення у прийнятті рішень*: За даними GLOBE Project, до важливих практичних проявів цінностей російської національної культури належить неможливість отримати бажаний результат без агресії, слабе врахування соціально-етичних принципів, орієнтація на проблеми, а не на виконання, і брак людяності – як загалом, так і у відносинах начальника з підлеглими²⁹. Простіше кажучи, бажаний стан російських мас можна описати, як “вивчену безнадійність”. Життєво важливі рішення делегують вузькому колу, “верхівці” цієї спільноти, і потім “спускають” вниз для виконання, не дбаючи про обговорення або переконання – все це властиво авторитарним державам³⁰.

²⁴ Ben Judah, “The Terrible Truth So Many Experts Missed about Russia,” *Slate*, February 28, 2022, <https://slate.com/news-and-politics/2022/02/ukraine-invasion-putin-is-ruling-alone.html>.

²⁵ Nataliya Kibita, “‘Why Isn’t Ukraine Authoritarian?’ Asks Nataliya Kibita,” Ukrainian Research Institute (HURI), Harvard University, July 11, 2019, <https://huri.harvard.edu/news/why-isnt-ukraine-authoritarian-asks-nataliya-kibita>.

²⁶ Marlies Glasius, “What Authoritarianism Is ... and Is Not: A Practice Perspective,” *International Affairs* 94, no. 3 (May 2018): 515-533, 525, <https://doi.org/10.1093/ia/iyy060>.

²⁷ Maaja Vadi, Michael Vereshagin, “The Deposit of Collectivism in Organizational Culture in Russia: Some Consequences of Human Resources Management,” *Baltic Journal of Management* 1, no. 2 (May 2006): 188-200, 190-192, <https://doi.org/10.1108/17465260610663881>.

²⁸ Kibita, “‘Why Isn’t Ukraine Authoritarian?’.”

²⁹ “Culture and Leadership Study (2004),” GLOBE Project, <https://globeproject.com/results/countries/>.

³⁰ У 2021 р. Freedom House присвоїв Росії глобальний рейтинг свободи 20 зі 100, рейтинг свободи преси організації «Репортери без кордонів» поставив Росію на

В українському суспільстві можливість приймати важливі рішення без тиску та примусу – важливий критерій якості життя, в основному через традицію вирішення політичних розбіжностей шляхом переговорів (а не зміцнення влади)³¹ та сильного регіонального розподілу політичної влади³². Українська культура, навіть колективістська та ієрархічна, характеризується 56% громадян, які очікують від влади забезпечення рівних умов та можливостей при відповідальності кожного за їх використання, а чотири головні цінності (після свободи) – справедливість, безпека, рівність та гідність³³.

- *Національна ідентичність*: Після розпаду СРСР Росія втратила залишки національної ідеї, яка раніше будувалася на збереженні "величчя" країни шляхом підпорядкування інших країн. З того часу Росія намагалася "знов стати великою", "рятуючи російськомовне населення" в сусідніх країнах, вважаючи їх "молодшими братами", яких треба "повернути додому"³⁴. Останній живий приклад відсутності національної ідеї в Росії – явище "*победобесия*": цей мем означає одержимість уявної перемогою Росії у "Великій вітчизняній війні" та твердження, що у цій війні переміг "один народ", тим самим заперечуючи роль України у цій фундаментальній події. Він проявляється у наративах російської пропаганди, спрямованих на виправдання її спроб примусово нав'язати Україні проросійські цінності та культуру і протиставити Росію та її "молодших недорозвинених «братів»" [Україну, Білорусь, Молдову] «колективному Заходу»³⁵.

Україна ніколи не виявляла ознак імперських амбіцій чи рис. Навпаки, у її національній культурі глибоко вкорінена зневага до всього авторитарного, а національна ідея (нехай не формалізована і ще не легітимізована загальнонаціональними суспільними дискусіями) завжди оберталася навколо свободи (волі), вибору та відсутності примусу. Зокрема, після розпаду СРСР в Україні не виникло спі-

155-те місце зі 180 країн, а індекс демократії Economist Intelligence Unit відвів Росії 124 місце зі 167 країн.

³¹ Bohdan Ben, "Why Has Ukraine Succeeded as a Democracy, Contrary to Russia and Belarus?" *Euromaidan Press*, March 7, 2021, <https://euromaidanpress.com/2021/03/07/why-is-ukraine-a-democracy-huri-conference/>.

³² Kibita, "Why Isn't Ukraine Authoritarian?"

³³ С. Колишко, М. Паращевін, В. Яворський, "Що українці знають і думають про права людини", 15-18.

³⁴ Robert Person, Michael McFaul, "What Putin Fears Most," *Journal of Democracy* 33, no. 2 (April 2022): 18-27, <https://www.journalofdemocracy.org/articles/what-putin-fears-most/>.

³⁵ Stephen Hutchings, Joanna Szostek, "Dominant Narratives in Russian Political and Media Discourse during the Ukraine Crisis," *E-International Relations*, April 28, 2015, <https://www.e-ir.info/pdf/55707>.

льної недемократичної національної ідентичності. Звичайно, існують різні уявлення та джерела національної ідентичності, але жодне з них не є обов'язковим, щоб монополізувати владу та нав'язати свої погляди та бачення усьому суспільству³⁶.

Найпомітніший рівень національної культури – “*норми поведінки та артефакти*”³⁷, включаючи очікування, норми та символи, які позначають бажані й небажані формати соціальних взаємодій, і для зміни яких потрібні роки. Поведінка та артефакти відносно більш мінливі на всіх рівнях національної культури, але ця зміна є поверховою, а не фундаментальною. Ні тимчасові зміни у поведінці, ні мімікрія, ні спільні переконання та цінності (навіть під тиском) не можуть змінити національну культуру, доки не зміняться її базові уявлення.

Серед найбільш яскравих відмінностей у нормах поведінки росіян та українців – волевиявлення та самовираження під час небезпек і негараздів. З 24 лютого 2022 року Росія, з населенням близько 140 мільйонів мешканців, демонструє разючу пасивність населення та відсутність масових протестів, тоді як Україна, де проживає вчетверо менше людей, ніж у Росії, лише за останні 30 років пережила три революції, які глибоко зачепили суспільство. Втім, нічого дивного в такому стані немає. Росія належить до найбільш атомізованих (інконгруентних) суспільств світу, де, як свідчать наведені нижче дослідження, громадянин є “підданим”, позбавленим вибору системного впливу на своє життя та ілюзій щодо його наявності.

Це особливо помітно з даних досліджень InfoSapiens³⁸, які вказують на пасивність росіян, що проявляється у зізнанні 36% росіян у нездатності вплинути на власне життя (18% українців вважають так само) та 38% росіян – у здатності впливати на нього (цю думку поділяють 53% українців). Ще один фактор, що підтверджує їхню пасивність – неготовність росіян вжити якихось конкретних дій, щоб зупинити “спеціальну операцію”. Хоча 30% з них вважають, що “Росія [хто саме?] має припинити “спеціальну операцію”, лише 19 % сказали, що вони зупинили б “спеціальну операцію”, якби це рішення залежало від них. Більше того, незважаючи на численні публічні запевнення у “прагненні миру”, ці дослідження свідчать, що 66% росіян підтримують “спеціальну операцію” в Україні, 71% вважає “спеціальну операцію” справедливою, 69% відчувають гордість, і 64% впевнені у “спеціальній операції”. Лише 12% росіян соромно за “спеціальну операцію”.

³⁶ Yitzhak M. Brudny, Evgeny Finkel, “Why Ukraine Is Not Russia: Hegemonic National Identity and Democracy in Russia and Ukraine,” *East European Politics and Societies* 25, no. 4 (November 2011): 813-833, 817-820, 828, <https://doi.org/10.1177/0888325411401379>.

³⁷ Dartey-Baah, “The Impact of National Cultures on Corporate Cultures in Organisations,” 5.

³⁸ Elena Koneva, Alexander Chilingaryan, Inna Volosevych, “Mirror of the ‘Military Operation,’” *InfoSapiens* (2022), 6-10, https://www.sapiens.com.ua/publications/socpol-research/230/Mirror_ENG_1_06.pdf.

Наведені вище дані InfoSapiens показують відмінність росіян від українців у властивих їм нормах поведінки та артефактах. Росіяни переважно бачать себе “жертвою” обставин, що свідчить про глибшу зовнішню локалізацію контролю та делегування відповідальності за прийняття рішень зовнішнім силам, у даному разі – президенту Путіну. Глибока недовіра українців до влади як формального інституту породжує вкрай критичне ставлення до її дій у мирний час, але під час кризи (війни) суспільство консолідується перед небезпекою. Наприклад, рейтинг президента Зеленського серед людей зі стійкими політичними уподобаннями виріс з 26% у лютому 2022 року до 82% у квітні 2022 року.

Дослідження VoxUkraine показує різкі відмінності у прагненні свободи та демократичних ліберальних цінностей серед росіян та українців. Зокрема, у 2020 році українці назвали свободу найголовнішою цінністю, порівняно навіть з рівністю та безпекою. Для 70% свобода була важливішою за рівність, для 30 % – важливішою за безпеку. У Росії 55% віддали перевагу свободі перед рівністю і 24% – перед безпекою. Для розуміння цих даних важливо враховувати, що в очах українців свобода поєднується з низьким рівнем насильства – лише 10% вважають, що для досягнення справедливості потрібна війна, тоді як у Росії так гадають понад 25%. Крім того, демократію вважають обов'язковою формою правління 82% українців і 74% росіян³⁹.

Якби не глибоко вкорінена в Росії авторитарна спадщина, можна було б стверджувати, що наведені вище дані відображають полікультурність і багатонаціональність країни. Однак, беручи до уваги сильну зовнішню локалізацію контролю серед росіян, на життя яких у переважній більшості випадків впливають зовнішні сили та обставини, норми поведінки та артефакти, описані в дослідженнях InfoSapiens і VoxUkraine, мабуть, міцно спираються на відсутність суб'єктності та делегування прийняття рішень – простіше кажучи, на вимушену пасивність⁴⁰.

³⁹ Larysa Tamlina, “What Makes Us, Ukrainians, Different from Russians? Aspirations for Freedom, Liberal Democracy, and Inclusive Society as the Primary Markers for the Ukrainian-Russian Divide!” *VoxUkraine*, March 24, 2022, <https://voxukraine.org/en/what-makes-us-ukrainians-different-from-russians-aspirations-for-freedom-liberal-democracy-and-inclusive-society-as-the-primary-markers-for-the-ukrainian-russian-divide/>.

⁴⁰ Fons Trompenaars, Charles Hampden-Turner, *Riding the Waves of Culture: Understanding Cultural Diversity in Business* (London: Nicholas Brealey, 2000), 54-155.

“Пральна машина є, на дачі зробив ремонт – де моя імперія?”⁴¹

Якщо Росія і Україна такі різні, чому деякі провідні системи аналізу національних культур (зокрема, Хофстеде⁴², GLOBE, Тромпенаарс^{43,44,45}, Холл^{46,47}) вважають, що ці дві країни мають схожі культурні виміри та траєкторії розвитку цінностей? Причина таких, здавалося б, ідентичних уявлень ховається у фокусі досліджень Хофстеде, Тромпенаарса та авторів GLOBE, які розглядають кожну культуру як загальний набір основних цінностей, що визначають поведінку їхніх представників; однак кожна система відрізняється визначенням цих цінностей⁴⁸.

Хофстеде визначає культуру як "колективне програмування розуму, яке відрізняє членів однієї групи або категорії людей від іншої ... системи цінностей є ключовим елементом культури", а цінності – як "широкі тенденції вповодобання певного стану справ порівняно з іншим ..., системи або ієрархії, які не обов'язково мають бути у стані гармонії: більшість людей одночасно поділяють кілька суперечливих цінностей"⁴⁹.

⁴¹ Цитата з інтерв'ю Костянтина Еггерта, політичного оглядача телеканалу «Дощ», для <https://hromadske.ua>.

⁴² "Hofstede Insights: Country Comparison – Ukraine and Russia," *Hofstede Insights*, <https://www.hofstede-insights.com/country-comparison/russia/ukraine/>.

⁴³ Janez Pražnikar, Marko Pahor, Jasna Vidmar Svetlik, "Are National Cultures Still Important in International Business? Russia, Serbia and Slovenia in Comparison," *Management* 13, no. 2 (2008): 1-26, 16, <https://hrcak.srce.hr/file/46579>.

⁴⁴ Laura Deichmann, Line Bohn, "Scandinavian Management across Cultures: An Empirical Study of Cultural Differences between Denmark and Ukraine," Master Thesis (May 15, 2017), 181-182, https://research-api.cbs.dk/ws/portalfiles/portal/60763285/311145_Laura_Line_master_thesis_2017.pdf.

⁴⁵ Trompenaars and Hampden-Turner, *Riding the Waves of Culture*.

⁴⁶ World Population Review 2022, "High Context Countries 2023," <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/high-context-countries>.

⁴⁷ Seppo Tella, "The High Context vs. Low Context Cultures," у *Two Cultures Coming Together*, ed. Seppo Tella, Part 3. Theory and Practice in Communicative Foreign Language Methodology, *Studia Paedagogica* 10 (Helsinki, Finland: Department of Teacher Education, Vantaa Institute for Continuing Education, University of Helsinki, September 1996), 22-28, https://www.researchgate.net/publication/339553785_The_High_Context_vs_Low_Context_Cultures.

⁴⁸ Peter Magnusson et al., "Breaking Through the Cultural Clutter: A Comparative Assessment of Multiple Cultural and Institutional Frameworks," *International Marketing Review* 25, no. 2 (April 2008): 183-201, <https://doi.org/10.1108/02651330810866272>.

⁴⁹ Geert H. Hofstede, *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations*, 2nd ed. (Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2001), 30-38.

Тромпенаарс визначає культуру, як “спосіб, яким група людей вирішує проблеми та залагоджує дилеми... вона організує цінності у ментальні програми”, а цінності – як “глибший шар культури... що дає визначення добра і зла”⁵⁰.

У GLOBE культура визначається як “спільні мотиви, цінності, переконання, ідентичності та тлумачення або розуміння значущих подій, що є результатом спільного досвіду членів колективів, який передається з покоління в покоління”, а цінності – як “схвалювані культурою очікування [поведінка]”⁵¹.

Холл визначає культуру як “спілкування; спілкування – це і є культура”. Його дослідження зосереджені на проявах культури на мікрорівні, зокрема, передачі прихованого сенсу в “контексті” супутніх обставин. За логікою Холла, значення, що передається висококонтекстними культурами, слід тлумачити з урахуванням контексту (відносин, попередньої історії, ситуації, статусу, часу, місця тощо). Натомість низькоконтекстні культури передають значення переважно через слова, а супутні обставини не важливі для інтерпретації⁵².

Жоден із згаданих підходів прямо не фокусується на впливі формальних і неформальних інститутів країни на відмінності ціннісних орієнтирів поведінки при вивченні конструктів вищого порядку. У поясненнях дії компонентів національної культури інститути згадуються, як впливовий фактор, один з трьох диференціаторів національної культури; два інших – це ідентичність та цінності⁵³.

Інститути країни відіграють вирішальну роль у тому, як її цінності та переконання проявляються у повсякденній поведінці – насамперед інститути, сформовані культурою країни⁵⁴. Припустимо, формальні інститути країни ефективні (виконують свою функцію без необхідності “оминати” їх), легітимні (сприймаються громадянами, а не нав'язані ним), орієнтовані на суспільство (а не самозбереження за будь-яку ціну), конгруентні (не суперечать соціальним нормам) та підзвітні (є стримування і противаги). У цьому випадку вони функціонуватимуть інакше і формуватимуть іншу поведінку, ніж

⁵⁰ Trompenaars, Hampden-Turner, *Riding the Waves of Culture*, 13-23.

⁵¹ GLOBE Project, “Global Leadership & Organizational Behavior Effectiveness,” https://GLOBEProject.com/study_2004_2007#data.

⁵² James W. Neuliep, “The Cultural Context,” у *Intercultural Communication: A Contextual Approach*, 8th Ed., Chapter 2 (Thousand Oaks, United States: SAGE Publications, 2020), 61-67.

⁵³ Geert Hofstede, Gert Jan Hofstede, Michael Minkov, *Culture and Organizations: Software of the Mind: Intercultural Cooperation and Its Importance for Survival* (McGraw Hill, 2010), 21-23.

⁵⁴ Peter Bevington Smith, Michael Harris Bond, “Cultures and Persons: Characterizing National and Other Types of Cultural Difference Can Also Aid Our Understanding and Prediction of Individual Variability,” *Frontiers in Psychology* 10 (November 2019), Article 2689, <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.02689>.

якби зазначені характеристики були протилежними⁵⁵. Іншими словами, формальні інститути ефективні, лише якщо вони відповідають переконанням, цінностям і соціальним нормам країни, які формують моделі поведінки, характерні для цієї національної культури.

Далі цитоване дослідження показує, що ключові (але не всі) відмінності між культурами Росії та України стосуються інституційно “запрограмованих” культурних вимірів на суспільному та індивідуальному рівнях, хоча деякі (не всі) виміри культур цих двох країн мають однаковий рейтинг.

У системі Хофстеде показано, що Україна та Росія мають порівняні рівні віддаленості від влади (толерантність нерівності влади в суспільстві), уникнення невизначеності (наскільки небезпечні неоднозначні ситуації) та довгострокової орієнтації (сила зв'язків між минулим і сьогоденням, ступінь прагматизму у дотриманні традицій)⁵⁶. У системі Тромпенаарса обидві країни – колективістські, партикуляристські, емоційні, схильні відносити події на чужий рахунок та синхронні^{57,58}.

Головна причина такої подібності лежить у рівні аналізу національних культур Хофстеде і Тромпенаарсом, якими переважно є цінності, як керівні принципи норм поведінки, але не самі норми. Наприклад, у вимірах Хофстеде через вищезгадані інституційні відмінності віддаленість від влади проявляється, як боротьба за статус шляхом домінування та примусу в Росії, та шляхом встановлення “зв'язків з потрібними людьми” в Україні. Уникнення невизначеності у Росії проявляється, як прийняття рішень “згори донизу” та мінімальна суб'єктність на нижніх рівнях суспільства. В Україні ж цей культурний вимір проявляється через короткострокове планування та зосередженість на “поганих сценаріях” при ухваленні рішення.

У вимірах Тромпенаарса схильність в основному відносити події на чужий рахунок у Росії проявляється через демонстрацію начальником своєї здатності забезпечити послух та пієтет підлеглих шляхом тиску та домінування. В Україні той самий вимір проявляється через належність до “групи”, як передумову будь-якої співпраці, від особистої до професійної. Ще одним прикладом з моделі культури Тромпенаарса може бути локалізація зовнішнього контролю, властива і Росії, і Україні. У Росії орієнтація на зовнішній контроль проявляється у добровільній передачі суб'єктності і самостійності підлеглих начальникам. В Україні ж цей вимір проявляється у сприйнятті правил та термінів, як рухливих і гнучких: обставини – не “виправдання”, але вагома причина затримки.

⁵⁵ Daron Acemoglu, Matthew O. Jackson, “Social Norms and the Enforcement of Laws,” Working Paper No. 20369 (Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research, August 2014), 246-250, <https://doi.org/10.3386/w20369>.

⁵⁶ “Hofstede Insights: Country Comparison – Ukraine and Russia.”

⁵⁷ Prašnikar, Pahor, Svetlik, “Are National Cultures Still Important in International Business?” 16.

⁵⁸ Deichmann, Bohn, “Scandinavian Management across Cultures,” 181-182.

У системі Холла Росія та Україна належать до висококонтекстних культур слов'янства та Центральної Європи⁵⁹, але при тлумаченні значень, що передаються в обох культурах, необхідно враховувати різний контекст. Особливо відрізняються погляди на авторитет (абсолютний в Росії та тимчасовий в Україні), керівництво ("згори донизу", директивне в Росії та "згори донизу", патерналістське в Україні), статус (що викликає страх у Росії та сприймається колективом в Україні) та інші елементи контексту національної культури.

На час написання цієї статті дані досліджень проекту GLOBE щодо України були відсутні. Україна бере участь у дослідженнях з 2020 року, і дані очікуються найближчим часом (згідно сайту GLOBE).

Іншим важливим фактором при порівнянні російської та української національних культур є те, що більшість систем міжкультурного аналізу (Хофстеде, GLOBE, Тромпенаарс, Холл) розглядають індивідуалізм та колективізм як "різні полюси" і, відповідно, взаємовиключні культурні "виміри". Цей підхід перевірений десятиліттями теоретичних та емпіричних досліджень, проте він не повністю пояснює відмінності в соціальних нормах та інституційно закріплених моделях поведінки у країнах, що формально підпадають під визначення "індивідуалістських" чи "колективістських".

Різницю у проявах індивідуалізму та колективізму в національних культурах можна пояснити, використовуючи підхід до національних культур як до "симптомів", заснований на міжкультурній психології, запропонований Тріандисом⁶⁰ і підтверджений у численних теоретичних та емпіричних дослідженнях. Підхід до "культур як симптомів" постулює, що коли національні культури аналізують на суспільному та індивідуальному рівнях, індивідуалізм і колективізм проявляються, як два різні виміри (а не "різні полюси"), які не виключають один одного і можуть співіснувати в одній культурі. Іншими словами, є різні види індивідуалізму та колективізму. У національній культурі вони можуть співіснувати у різних "пропорціях" та "комбінаціях" і набувати різних форм. Колективістські суспільства можуть нести деякі індивідуалістські цінності, переконання і поведінку, а індивідуалістські суспільства можуть мати риси колективізму. Частота і ступінь цих проявів може змінюватись у залежності від контексту та ситуації.

"Горизонтальні моделі"⁶¹ суспільних відносин ґрунтуються на презумпції егалітаризму, яка постулює, що всі члени суспільства рівні, і ця рівність (прав,

⁵⁹ Tony Morden, "Models of National Culture – A Management Review," *Cross Cultural Management: An International Journal* 6, no. 1 (1999): 19-44, 23, <https://doi.org/10.1108/13527609910796915>.

⁶⁰ Harry C. Triandis, "The Psychological Measurement of Cultural Syndromes," *American Psychologist* 51, no. 4 (1996): 407-415, <https://doi.org/10.1037/0003-066X.51.4.407>.

⁶¹ Theodore M. Singelis, Harry C. Triandis, Dharm P.S. Bhawuk, Michele J. Gelfand, "Horizontal and Vertical Dimensions of Individualism and Collectivism: A Theoretical and Measurement Refinement," *Cross-Cultural Research* 29, no. 3 (January 1995): 240-275, <https://doi.org/10.1177/106939719502900302>.

можливостей, статусу, потенціалу тощо) є основою функціонування інститутів країни. Як наслідок, люди реалізують свою унікальність і суб'єктність, прагнуть продуктивної взаємодії з іншими людьми і зосереджені на підтримці змістовних зв'язків та відносин. У таких суспільствах ієрархічні системи та відносини – не головне, і спостерігається потяг до рівної, а не статусної взаємодії.

“Вертикальні моделі”⁶² суспільних відносин ґрунтуються на презумпції, що всі люди в суспільстві різні – за своїм місцем в інститутах та відносинах ієрархії, або через статус, набутий при просуванні в системах цього суспільства. Отже, країни, які тяжіють до ієрархічної взаємодії, де люди прагнуть виділитися, а краще домінувати над іншими або набути більш високого статусу, дають більше можливостей для “росту” при низькому статусі. У таких суспільствах люди та групи діляться на “важливі” і “неважливі” для досягнення конкретних цілей, і значення насправді мають лише інтереси, права та цілі перших. Нижче на основі описаних вище інституційних та методологічних міркувань розглянуті три базові інституційні відмінності між Україною та Росією.

Відмінність №1: Україна — демократія, яка зневажає автократію, а Росія — автократія, яка зневажає демократію

Росія — авторитарна держава, яка не знала у своїй історії скільки-небудь значного періоду демократичного правління чи активної зацікавленості у демократичних суспільних нормах⁶³. За персональної автократії ключові рішення в Росії приймає одна людина (останнім диктатором такого типу був Сталін⁶⁴). Дослідження показують, що лише 12,5% таких диктаторів втрачають владу відносно швидко, зазвичай унаслідок смерті – за допомогою чи без допомоги вищого генералітету – або перевороту⁶⁵. Для Росії демократія неприйнятна і небезпечна, бо вона спонукає самостійно мислити широкі верстви населення, яке, відповідно, стає менш схильним до управління через тиск і примус⁶⁶.

У російській культурі важливо не лише виділитися своїм статусом, а й домінувати над тими, хто перебуває на нижчих щаблях ієрархії (аж до насиль-

⁶² Singelis, Triandis, Bhawuk, Gelfand, “Horizontal and Vertical Dimensions of Individualism and Collectivism.”

⁶³ Michael McFaul, “Russia’s Road to Autocracy,” *Journal of Democracy* 32, no. 4 (October 2021): 11-26, www.journalofdemocracy.org/articles/russias-road-to-autocracy/.

⁶⁴ Judah, “The Terrible Truth So Many Experts Missed About Russia.”

⁶⁵ Jessica L.P. Weeks, “Strongmen and Straw Men: Authoritarian Regimes and the Initiation of International Conflict,” *SSRN*, December 15, 2011, 12, <https://doi.org/10.2139/ssrn.1748516>.

⁶⁶ Person and McFaul, “What Putin Fears Most.”

ства), а також демонструвати свою здатність викликати пошану, що дає доступ до взаємодії з людьми аналогічного статусу⁶⁷. У такому суспільстві ті, хто не належить до “групи” – “чужинці”, на яких дивляться, як на “ворогів”.

Україна ж завжди була принципово проти авторитарності, зокрема, з історичних причин, включаючи часту зміну правителів (місцевих і прийшлих) різної політичної орієнтації, що дало дуже відмінні шляхи інституційного розвитку, політичну поведінку та погляди на “національну ідею”⁶⁸. На територіях, що перебували під владою Австро-Угорщини, розвивалися демократичні норми⁶⁹. Активний дисидентський рух 1960-х років та регіоналізм поєднувався з політикою пошуку консенсусу, властивою Україні напередодні розпаду СРСР⁷⁰. Крім того, Україна як країна ніколи довго (століттями) не існувала в тих самих межах, при поколіннях схожих правителів, щоб там виробився підхід до державності будь-якого роду, не кажучи вже про авторитаризм. Зараз Freedom House класифікує Україну як “гібридний режим” (частково вільний), де свобода суттєво обмежена російською анексією Криму й територій, захоплених у 2014 та після 24 лютого 2022 року⁷¹.

Для українців важливо бути успішними та вирізнитися своїм статусом, але головне для них – захистити свої інтереси, а не домінувати. Усе це має відбуватися синхронно з цілями “групи”⁷², приналежність до якої підвищує якість життя і забезпечує продуктивну взаємодію з (часто) слабкими інститутами. Жертвувати своїми інтересами для “своїх” – не вимога “за замовчуванням”, а свідомий вибір з урахуванням цілей і статусу⁷³; ті, хто не належить до “групи” – “чужі”, але не обов’язково “вороги”.

Відмінність №2: Колективізм в Україні та Росії не однаковий

Хоча і Росія, і Україна мають переважно колективістську культуру (в усіх основних системах міжкультурного аналізу), тип колективізму в цих суспільствах не однаковий, а індивідуалізм часто проявляється по-різному.

⁶⁷ Kemmelmeier et al., “Individualism, Collectivism, and Authoritarianism in Seven Societies,” 306-307.

⁶⁸ Peisakhin, “Living Historical Legacies: The ‘Why’ and ‘How’ of Institutional Persistence,” 5-8.

⁶⁹ Ben, “Why Has Ukraine Succeeded as a Democracy, Contrary to Russia and Belarus?”

⁷⁰ Kibita, “‘Why Isn’t Ukraine Authoritarian?’”

⁷¹ Freedom House Country Report-2021, Ukraine.

⁷² Anna Tychmanowicz, Sara Filipiak, Zoriana Sprynska, “Extravert Individualists or Introvert Collectivists? Personality Traits and Individualism and Collectivism in Students in Poland and Ukraine,” *Current Psychology* 40 (2021): 5947-5957, 5950-5954, <https://doi.org/10.1007/s12144-019-00480-x>.

⁷³ Beata Glinkowska, Viacheslav A. Chebotarov, “A Comparative Cross-Cultural Analysis of the Profile of A Modern Ukrainian Manager: The Imperatives of the Future in the Context of Internationalization,” *Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe* 21, no. 3 (2018): 63-74, 69-71, <https://doi.org/10.2478/ceer-2018-0019>.

Україна історично була вертикальним колективістським суспільством через велику віддаленість від влади, відносно консервативні та ієрархічні православні релігійні засади та високе уникнення невизначеності, що разом вимагало посиленого контролю, “що буде завтра”, і необхідності завжди “відкладати на чорний день”⁷⁴. Далі, глибока нетерпимість до авторитарності та складнощі формування території, за окупації різних частин України двома культурно відмінними імперіями, дали “суміш” двох типів колективізму: вертикального (нав'язаної ієрархії, домінування) та горизонтального (легітимізованої “групової” ієрархії, діалогу)⁷⁵. Така суміш колективізмів в Україні додатково приправлена помітним вертикальним індивідуалізмом, викликаним тяжінням суспільства до незалежності та особливим особистим статусом без необхідності підпорядкування владі чи ієрархії (але при підпорядкуванні – свідомому)⁷⁶. Іншими словами, особиста свобода (нехай навіть у групі з легітимними керівниками) є основою української національної культури.

Росія завжди була вертикальною колективістською країною, цей вимір за шкалою “індивідуалізм-колективізм” домінує на індивідуальному та громадському рівнях, значною мірою – через спадщину авторитарності від царських до радянських і пострадянських часів⁷⁷. Дослідження показують сильну схильність авторитарних режимів до вертикального колективізму, що перш за все виявляється у жорсткому дотриманні соціальних норм, пошані до влади та узаконеній агресії до відхилень у поведінці⁷⁸.

Природа російського колективізму є такою, що “горизонтальні” практики (діалог, переконання шляхом пояснень та аргументації, заохочення самостійного мислення та прийняття рішень) у суспільстві століттями пригнічувалися. Це призвело до переважання “вертикальних” практик, заохочення відкритого агресивного домінування для підвищення свого статусу в суспільних відносинах і негайного підпорядкування нав'язаній владі, де переко-

⁷⁴ Tychmanowicz, Filipiak, Sprynska, “Extravert Individualists or Introvert Collectivists?” 5950-5954.

⁷⁵ Leonid Borysenko, “Ukrainian Culture: Individualism or Collectivism?” in *Frontier Problems of Modern Psychology* (conference proceedings) (Kherson: Gelvetika, 2016), PsyArXiv Preprints, 60-62, <https://doi.org/10.31234/osf.io/a5j2c>.

⁷⁶ Леонід Борисенко, “Структура культурного синдрому «індивідуалізм-колективізм» в Україні”, Дипломна робота спеціаліста з психології (березень 2022), 87-88, <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.25349.42728>.

⁷⁷ Sharon Shavitt, Timothy P. Johnson, Jing Zhang, “Horizontal and Vertical Cultural Differences in the Content of Advertising Appeals,” *Journal of International Consumer Marketing* 23, no. 3-4 (May 1, 2011): 297-310, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4279851/>.

⁷⁸ Kemmelmeier et al., “Individualism, Collectivism, and Authoritarianism in Seven Societies,” 304, 306, 307.

нання, дотримання домовленостей та відкритий обмін інформацією вважаються ознаками неспівісних людей⁷⁹. Індивідуалізм у такому суспільстві проявляється переважно на вищих щаблях суспільної ієрархії – тобто потрібно “проявити себе у групі” та “заслужити” право на самовираження, домінуючи та пригнічуючи інших.

Відмінність №3: Різні ролі, характер та історія розвитку інститутів в Україні та Росії

Україна має історичну спадщину складного розвитку формальних інститутів, зокрема через тривалі періоди абсолютно різного “ставлення” країн-завойовників. Після поділів Речі Посполитої у 1772 та 1795 роках територія нинішньої Західної України була поділена між Російською та Австрійською імперіями. У наступні 150 років населення зазнавало дуже різних “впливів” завойовників: придушення української національної ідентичності, мови, культури в Росії та порівняна підтримка й дозвіл виявляти своє “українство” під Австрією⁸⁰. У 1939 році колишні суб'єкти двох вищезгаданих імперій були об'єднані в межах Радянської України – країни, яка здобула незалежність у 1991 році. Ця “інституційна спадщина” колоніального періоду збереглася дотепер, після більш ніж 50 років радянської влади. У 2013 році на “колишніх російських” територіях на 25% більше українців хотіли зв'язків з Росією, а не Європою, і на 15% менше були готові брати участь у протестах, ніж на “колишніх австрійських”⁸¹.

Така довговічність соціальних установок та моделей поведінки пояснюється силою неформальних інститутів в українському суспільстві – тісних локальних соціальних груп (спільнот) із сильними вузловими учасниками з числа “еліт”. Національна ідентичність і пов'язані з нею переконання, цінності та моделі поведінки, засвоєні цими діями, залишалися практично незмінними, доки існувала спільнота⁸². Цим явищем “вузьких груп довірених осіб” пояснюється переважне використання українцями не формальних, а неформальних інститутів та пошук знайомств чи “рекомендованих осіб” при взаємодії з останніми як свого роду “страховки” на випадок, якщо формальний інститут не виконує своєї функції.

У той же час довіра до формальних інститутів в Україні завжди була низькою – з нечисленними винятками, коли зазначені інститути відігравали очевидно потрібну роль у суспільстві. Восени 2022 року найвищий рейтинг

⁷⁹ Chirkov et al., “Differentiating Autonomy from Individualism and Independence,” 98, 104.

⁸⁰ Leonid V. Peisakhin, “In History’s Shadow: Do Formal Institutions Leave a Cultural Legacy?” EPSA 2013 Annual General Conference Paper 286, SSRN, January 1, 2013, 5-7, <https://ssrn.com/abstract=2224765>.

⁸¹ Peisakhin, “In History’s Shadow: Do Formal Institutions Leave a Cultural Legacy?” 21, 24.

⁸² Peisakhin, “In History’s Shadow: Do Formal Institutions Leave a Cultural Legacy?” 32.

довіри українців мала церква (70%) та інститути, пов'язані з захистом країни: Збройні сили (96%) та гуманітарні НУО (78%). Середньою була довіра до університетів (62%) і поліції (55%), а уряду довіряли 51,5% і одночасно не довіряли 48%, телебаченню довіряли 51% і не довіряли 49%, пресі довіряли 49% і не довіряли 50%. Політичним партіям не довіряли 77% українців, судам не довіряли 72%, банкам – 66%, Верховній Раді – 77%, великому бізнесу – 57%, а виборам як інституту – 56% населення⁸³.

Схема розвитку інститутів у Росії кардинально відрізняється від української – насамперед через вплив її авторитарної спадщини на функціонування інститутів. Серед ключових соціальних результатів авторитарних режимів – придушення самостійності населення, пригнічення волі та примусове дотримання норм, що відображають інтереси "верхів" соціальної ієрархії⁸⁴. Це веде до пасивності населення (36% росіян оцінили свою можливість впливати на власне життя від 1 до 4 з 10 балів⁸⁵), глибокої недовіри до формальних інститутів, через їх карально-примусовий характер, і образи "низів" соціальної ієрархії на еліту – настільки, що корумпована поведінка розглядається як один із шляхів "помститися" чи "переграти" систему⁸⁶. Таке поєднання результатів веде до заперечення переважною більшістю населення Росії війни в Україні. "Це не війна, а спеціальна операція", "цивільним ніщо не загрожує", і "ми ні на кого не нападали" – не просто пропагандистські наративи. Це "мантри", яким реально вірить більшість росіян через промивання мозку "людьми нагорі, які краще знають", цілими поколіннями.

Ще однією особливістю російської культури в інституційному контексті (наприклад, у відносинах начальників та підлеглих) є зв'язок між довірою та контролем, який різко відрізняється від того, що ми бачимо у Європі, включаючи Україну. У більшості європейських культур довіра та контроль взаємовиключні: чим вища довіра начальника до підлеглих, тим менше потрібно контролю для забезпечення виконання завдання. У російській культурі довіра і контроль співіснують і не виключають одне одного, створюючи відносини співзалежності, у яких начальник не може повністю довіряти підлеглим. Останні очікують і навіть бажають суворого контролю, делегуючи суб'єктність і відповідальність за свої дії та рішення першим⁸⁷.

⁸³ Довіра до соціальних інститутів, політико-ідеологічні орієнтації громадян України (2022), *Центр Разумкова*, <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidi-zhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykoideologichni-orientatsii-gromadian-ukrainy-v-umovakh-rosiiskoi-agresii-veresen-zhovten-2022r>.

⁸⁴ Kimmelmeier et al., "Individualism, Collectivism, and Authoritarianism in Seven Societies," 306-307.

⁸⁵ Koneva, Chilingaryan, Volosevych, "Mirror of the 'Military Operation,'" 6-10.

⁸⁶ Lewis, *When Cultures Collide*, 372-379.

⁸⁷ Virpi Outila, Irina Mihailova, B. Sebastian Reiche, Rebecca Piekkari, "A Communicative Perspective on the Trust-control Link in Russia," *Journal of World Business* 55, no. 6 (October 2020): 100971, 4-11, <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2018.11.001>.

Дані численних досліджень показують, що український і російський народи, незважаючи на історію взаємодії та відносну географічну близькість, дуже відмінні у спадщині державного управління, взаємозв'язку та типі індивідуалізму й колективізму, а також моделі інституційного розвитку. Незважаючи на деяку схожість у культурних вимірах віддаленості від влади, уникнення невизначеності та довгострокової орієнтації, різні базові уявлення української та російської культур визначають різні шляхи вияву переконань, цінностей та поведінки на інституційному та індивідуальному рівні. А враховуючи головну відмінність двох народів у явній перевазі самостійності, децентралізованому прийнятті рішень та зневазі до примусу (Україна) та примусового підпорядкування, делегуванні відповідальності нагору та легітимізації агресії (Росія), нічого “братерського” між ними немає.

Висновки

Враховуючи обмеженість даних міжкультурних досліджень України як такої та порівняно з Росією, ця стаття закладає базу для подальших досліджень. Недостатність заснованого переважно на цінностях культурного аналізу (нехай переконливого та доказового) не дозволяє повністю розкрити відмінності національних культур України та Росії. Один із перспективних напрямів досліджень – ступінь залежності інституційної спадщини від пройденого шляху та вплив на норми поведінки та артефакти у цих двох країнах. Ще одним багатообіцяючим напрямом досліджень можуть бути виміри регіональних субкультур в Україні та Росії, враховуючи розмір та внутрішню етнічну різноманітність обох країн. Такі дослідження можуть бути корисними та допомогти прояснити результати за допомогою баз аналізу культури на макрорівні, зокрема, Хофстеде та Тромпенаарса. Особливо цікавою є “прикордонна культура” України, як її називає Борисенко⁸⁸, яку нелегко класифікувати як колективістську чи індивідуалістську, бо вона одночасно має прояви обох цих вимірів. Тріандисова парадигма горизонтальних і вертикальних вимірів колективізму/індивідуалізму могла б послужити серйозною методологічною основою для таких досліджень.

Ця стаття, зрозуміло, має свої обмеження, здебільшого пов'язані з браком даних міжкультурних досліджень України. Ще один перспективний напрямок досліджень – міждисциплінарний аналіз впливу формальних і неформальних інститутів в Україні та Росії на економічні результати кожної країни та відповідні норми поведінки й артефакти громадян: прийняття рішень, дотримання закону, сприйняття та ставлення до корупції/ кумівства, умови та наслідки довіри у суспільстві. Як підкреслює у своїй роботі Пейсахін^{89,90}, такі дослідження допоможуть встановити, які інститути мають найбільший

⁸⁸ Borysenko, “Ukrainian Culture: Individualism or Collectivism?” 61.

⁸⁹ Peisakhin, “In History’s Shadow: Do Formal Institutions Leave a Cultural Legacy?” 34-35.

⁹⁰ Peisakhin, “Living Historical Legacies: The ‘Why’ and ‘How’ of Institutional Persistence,” 31.

вплив, чому, як вони змінюють схеми поведінки в національній культурі, і чи зберігається цей вплив після зникнення інституту (наприклад, авторитарного правління).

Дослідження проявів горизонтального і вертикального індивідуалізму й колективізму в Україні та Росії могло б бути досить перспективним напрямом, оскільки система аналізу національних культур Тріандиса найбільш корисна для демонстрації основ різниці між культурами цих країн.

Застереження

Представлені тут погляди належать виключно автору і не відображають офіційну позицію Консорціуму військових академій та інститутів вивчення проблем безпеки програми «Партнерство заради миру», організацій-учасниць чи видавців Консорціуму.

Про автора

Марина Стародубська – магістр управління кадрами Лондонського університету, Біркбецький коледж; ад'юнкт-професор Києво-Могилянської Бізнес-школи (Україна); запрошений лектор Школи управління Delta Тартуського університету (Естонія), Школи бізнесу та управління Талліннського технологічного університету (Естонія) та Інституту Магеллана (Париж, Франція). Крім того, вона – керуючий партнер консалтингової компанії TLFRD.

Електронна пошта: starodubska@tlfrd.com